

УДК 343.9

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.106

Шагило С. О.,

аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права
та кримінології юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0006-7977-5643;

Пузирна Н. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7297-0829;

Малишенко Є. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
тактико-спеціальної підготовки,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4016-9276

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ УХИЛЯЮТЬСЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

У статті автори вказують на необхідність проведення наукових досліджень напрямів діяльності щодо запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації та кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють протиправні діяння у зв'язку з тим, що в сучасних реаліях життя гостро постає питання забезпечення особовим складом Збройних Сил України та інших складових сил оборони.

Ключові слова: недоторканність державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, запобігання злочинам, військовослужбовці, мобілізація, особа злочинця, війна, військовий обов'язок.

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення, пов'язаних з веденням війни за незалежність і територіальну цілісність нашої держави, гостро постає питання забезпечення особовим складом територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (далі ТЦК та СП) Збройних Сил України та інших складових Сил оборони. Невиконання окремими громадянами України конституційного обов'язку щодо захисту

Вітчизни, незалежності та її територіальної цілісності, шанування державних символів значно ускладнює діяльність цього органу та призводить до кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема наукового розроблення кримінологічної характеристики особи злочинця була предметом дослідження таких вітчизняних учених: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, А. О. Галай, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. М. Літвінов, В. Г. Лукашевич, В. Г. Павлов, М. І. Порубов, М. С. Пузирьов, М. В. Салтевський, А. Х. Степанюк, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Натомість кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від мобілізації, тривалий час не розглядалася.

Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації.

Виклад основного матеріалу. У кримінології категорія особи злочинця посідає одне з провідних місць, оскільки без вивчення цього елемента складу механізму злочинної події неможливо визначити причини злочинності та методи боротьби з нею. Саме тому вивчення особистості злочинця має бути в основі діяльності щодо запобігання певного виду кримінальним правопорушенням. У своїй статті ми використовуємо термін «особа злочинця», а не особа кримінального правопорушника, оскільки цей термін характерний для кримінології та є загальноприйнятим для осіб, діяння яких містять ознаки правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України.

Проблема особи злочинця з'явилася водночас з появою кримінології як науки. Фундатор наук кримінального спрямування Чезаре Беккарія у своєму трактаті «Про злочини і покарання» (1764) поряд з критикою кримінального права та суддівського свавілля феодальних держав ввів поняття вільної волі людини. Він висунув гіпотезу про те, що особа вчиняє злочини

з метою отримувати приємні відчуття на не відчувати неприємних. Вважається, що кримінологія сформувалася тоді, коли особа злочинця стала об'єктом пізнання, причому, як правило, її завжди розглядали як джерело злочинних дій. Це знайшло своє відображення і в сучасних кримінологічних теоріях щодо соціального та біологічного начала в поведінці злочинця.

Здійснивши аналіз останніх, варто погодитися з точкою зору І. В. Боднара, який вважає, що серед більшості досліджень особи злочинця найбільш вдалим є визначення американських психологів Л. Хелл і Д. Зіглер, які визначили чотири ключові положення, що об'єднують основні визначення компонентів особи людини:

1. У більшості визначень підкреслюється значення індивідуальності або індивідуальних відмінностей. В особі представлені такі особливі якості, завдяки яким ця людина відрізняється від решти людей.

2. Особа виступає у вигляді певної гіпотетичної структури або організації. Поведінка індивідуума, доступна безпосередньому спостереженню принаймні частково, розглядається як організована або інтегрована особою.

3. Більшість авторів підкреслює важливість вивчення особи у співвідношенні з життєвою історією індивідуума або з перспективами розвитку.

4. Особа наділена стійкими рисами, які забезпечують їй відносну незмінність і постійність у часі та у змінних ситуаціях (транситуативність) [1, с. 78].

На підставі цих поглядів найбільш об'єктивним вбачається визначення особи як стійкої і неповторної системи внутрішніх психологічних властивостей, що мають соціальне значення та які сформувалися під впливом соціальних умов життя людини.

Деяко складнішим є питання визначення поняття особи злочинця, оскільки воно вимагає досліджувати такі категорії, як «особа» і «суб'єкт злочину». Поняття суб'єкта злочину обмежує вивчення особи тільки в рамках правової науки, проте кримінологія використовує більш об'ємний потенціал наукових доробок не лише правових, а й соціальних та поведінкових наук. Саме тому

поняття особи злочинця є соціально-правовим, з чим погоджується більша частина сучасних кримінологів.

Відомий український учений-кримінолог А. Ф. Зелінський, досліджуючи особу злочинця, вказував, що вона містить чотири підструктури, які відрізняються одна від одної окремими особистими компонентами соціальних властивостей: спрямованість особи, тобто система установок (диспозицій) особи; підструктура досвіду (знання, уміння, навички, звички); сила й особливості протікання інтелектуальних, вольових та емоційних процесів; біологічно обумовлені властивості – темперамент, задатки, здібності, обдарованість [2, с. 97].

Науковець І. М. Даньшин наводить більш конкретизовану систему характеристики особи злочинця. Він вважає, що ознаки особи злочинця слід класифікувати на такі групи: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; психічні відхилення і аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості [3, с. 60].

На нашу думку, найбільш оптимальна класифікація ознак особи злочинця запропонована представниками Київської кримінологічної школи. Розглянемо їх більш детально.

1. Соціально-демографічні ознаки: вік, стать, освіта, певний вид професійної підготовки, наявність соціальних зв'язків, громадянство, матеріальне становище.

2. Соціально-рольові ознаки, які характеризують становище особи в суспільстві та в ієрархії формальних і неформальних малих груп.

3. Морально-психологічні ознаки. До них, як правило, належать: емоційні особливості, світогляд, інтелектуальні ознаки, ціннісні орієнтації, вольові ознаки, психічні аномалії, рівень розумових потреб тощо.

4. Кримінально-правові ознаки, які охоплюють мотиви злочину, характер та спрямованість посягань, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, рядову чи організаторську роль у груповому протиправному посяганні, вид кримінального правопорушення.

Науковці Пенітенціарної академії України виділяють ще одну складову особистості злочинця, а саме кримінально-виконавчі ознаки, які слід розглядати в таких формах: ставлення засуджених до встановленого законом порядку виконання і відбування покарання, засобів виправлення та ресоціалізації засуджених [4, с. 91–92].

Проведені нами дослідження не дають можливості охопити всі складові кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, і це буде здійснено в подальшому вивченні цієї теми.

За діяння, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК України) та ухиленням від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 336-1 КК України), передбачена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі на певний строк, проте слід зазначити, що до кримінальної відповідальності не притягуються особи, які згідно із Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» підлягають отриманню відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації. Така категорія осіб доволі велика [5]. Пропонуємо авторську класифікацію цієї категорії.

1. За характером виконуваних завдань та соціально-рольовою характеристикою: броньовані на період мобілізації та на воєнний час; керівники міністерств та їх заступники, керівники державних органів, органів державного управління, юрисдикція яких поширюється на всю територію України; народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим; окремі, визначені законодавством, працівники законодавчої, судової та виконавчої влади в тому числі; працівники органів військового управління Сил оборони; дипломатичні службовці, які обіймають дипломатичні посади; які безпосередньо виконують функції із забезпечення кібербезпеки, кіберзахисту та безпеки інформаційних технологій, роботи з розроблення програмного забезпечення, адміністрування

баз даних, впровадження та підтримання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в органах влади України.

2. Особи, які забезпечують у встановленому законом порядку догляд за особами, які потребують стороннього нагляду та допомоги.

3. Особи, які зазнали втрат серед родичів за особливих обставин під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану, або особи, стосовно яких у визначеному законом порядку встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок зазначених дій.

4. Особи, непридатні до несення служби у зв'язку з інвалідністю, або рішення військово-лікарської комісії про їх тимчасову непридатність.

5. Окремі категорії осіб, родичі яких проходять військову службу.

6. Особи, які здобувають певний вид освіти, та науковий науково-педагогічні працівники закладів вищої та фахової передвищої освіти, наукових установ та організацій.

7. За віком: не підлягають призову на військову службу під час мобілізації особи до досягнення 25-річного віку.

8. Інші категорії осіб, визначені в Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Крім визначених нами осіб, інші громадяни України повинні у разі їх мобілізації проходити службу в Збройних Силах України та інших складових Сил оборони.

Проведені нами дослідження кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації і не мали права на отримання відстрочки від призову, надали можливість сформулювати проміжні дані кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації.

Згідно з проведеними нами анкетуваннями співробітників ТЦК та СП та аналізу судової практики слід вказати, що вищезгадане кримінальне правопорушення вчиняють такі категорії осіб.

Соціально-демографічні дані. Стать: чоловіки (100 %), 25–35 років (31 %), 35–50 років (59 %), 50–60 років (10 %); місце народження: Україна (80 %), росія (8 %), білорусь (8 %), інше (2 %); місце проживання: міська місцевість (63 %), сільська місцевість (37 %), корінні жителі (96 %), переселенці (4 %); наявність родини: одружений (64 %), неодружений (36 %); наявність дітей: не має дітей (27 %), 1 дитина (52 %), 2 дитини (11 %).

Соціально-економічні показники. Освіта: неповна середня (9 %), середня (37 %), вища (54 %); наявність чи відсутність роботи до призову (92 %): був працевлаштований неофіційно (28 %); матеріальне становище: матеріально забезпечений вище від середнього рівня (35 %), середній рівень матеріального забезпечення (38 %), матеріально забезпечений нижче від середнього рівня (27 %).

Соціально-рольові ознаки. Стан у суспільстві: підприємець (26 %), робітник (37 %), працівник сфери обслуговування (11 %), сільськогосподарський працівник (14 %), інше (12 %).

Стан особи в момент скоєння злочину. Характер злочинного прояву: одноосібний (під час вчинення кримінального правопорушення за участю інших осіб – інша кримінально-правова кваліфікація діяння); раніше притягувався до кримінальної відповідальності: так (14 %), ні (86 %); якщо притягувався до кримінальної відповідальності, чи відбував покарання в місцях неволі: так (89 %), ні (11 %).

Морально-психологічні ознаки. Ставлення до виконання своїх громадських обов'язків негативне; ставлення до дотримання інших правових норм: байдуже (35 %), негативне (65 %); вибір засобів задоволення особистих потреб: незаконний (35 %), законний (65 %); рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід: низький (14 %), середній (52 %), високий (34 %); дії, які вчиняє особа (переважно): обдумані (81 %), імпульсивні та необдумані (19 %); у спілкуванні з іншими людьми особи: конфліктні (59 %), неконфліктні (41 %); у спілкуванні з іншими людьми особи: агресивні (50 %), неагресивні (50 %); вольові

властивості особи: сильні вольові якості (34 %), слабівільні, поступливі, неспроможні протистояти негативним зовнішнім впливам (66 %); ставлення до країни-агресора та її осіб: негативне (38 %), позитивне (15 %), нейтральне (47 %).

Висновки. Отже, вивчення кримінологічної характеристики осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, необхідно продовжувати. Проведені нами дослідження вказали на недоліки сучасної системи мобілізації, важливість подальшого її реформування та необхідність мотивування громадян України виконувати свій конституційний обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності, шанування її державних символів.

Список використаних джерел

1. Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчиненню злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 244 с.
2. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків : Прапор, 1996. 260 с.
3. Даньшин І. М., Голіна В. В., Валумська М. Ю. та ін. Кримінологія. Загальна та особлива частини : підручник. Харків : Право, 2009. 288 с.
4. Митрофанов І. Поняття та значення кримінально-виконавчої характеристики наркозалежних засуджених. *Юридична Україна*. 2008. № 3. С. 91–96.
5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-ХІІ. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення: 29.01.2025).

Shatylo S.,

Post graduate of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and
Criminology of the Law Faculty,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0006-7977-5643;

Puzyrna N.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public
and Private Law,
Chernihiv Polytechnic National University
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7297-0829;

Malysenko Ye.,

PhD in Law, Associate Professor of the Department of
Tactical and Special Training,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4016-9276

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO EVADE MILITARY SERVICE DURING MOBILIZATION

In the article, the authors point out the need for scientific research due to the fact that in today's realities, the issue of manning the territorial recruitment centers and social support (hereinafter – TRC and SS) in the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces is becoming acute. Failure by individual citizens of Ukraine to fulfil their constitutional obligation to protect the Motherland, independence and territorial integrity, and to respect its state symbols, not only negatively affects the defense of our country, but also the state of crime in the areas of protection of state secrets, inviolability of state borders, and conscription and mobilization.

Regarding the questionnaires of TRC and SS employees and analysis of court practice it should be noted that this criminal offence is committed by the following categories of persons.

According to socio-demographic data: gender: men, mostly 35–50 years old (59 %), whose place of birth is Ukraine; place of residence: urban areas, less often rural areas (37 %), married (64 %), with one child (52 %).

By socio-economic indicators: education: incomplete secondary (9 %), secondary (37 %), higher (54 %); presence or absence of a job before the service (92 %): was employed unofficially (28 %); financial situation: financially secure

above average (35 %), medium financially secure (38 %), financially secure below average (27 %).

In terms of social and role characteristics: the status in society is mainly workers, with a slightly smaller percentage being entrepreneurs.

The moral and psychological features are characterized by a negative attitude to the performance of their public duties, etc.

Key words: *inviolability of state borders, ensuring conscription and mobilization, crime prevention, military personnel, mobilization, personality of a criminal, war, military duty.*

References

1. Bodnar, I. (2012), *Criminological principles of crime prevention in closed-type penal institutions* : PhD thesis, Kharkiv.

2. Zelinskyi, A. (1996), *Criminology : course of lectures*, Prapor, Kharkiv.

3. Danshyn, I., Holina, V. and Valumska, M. (2009), *Criminology: General and Special parts* : textbook, Pravo, Kharkiv.

4. Mitrofanov, I. (2008), "The concept and significance of the criminal-executive characteristics of drug-addicted convicts", *Legal Ukraine*, No. 3, pp. 91–96.

5. Ukraine (1993), *About mobilization preparation and mobilization* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (accessed 29 January 2025).